

NO. II / 1997

ISSN 1301-2746

KOC University Library

3 1093 6250816 7

ADALYA

SUNA-İNAN KIRAC AKDENİZ MEDENİYETLERİ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ
SUNA & İNAN KIRAC - RESEARCH INSTITUTE ON MEDITERRANEAN CIVILIZATIONS

DS
51
A 632
A3
v2 1997
c.4

ADALYA

SUNA-İNAN KIRAÇ AKDENİZ MEDENİYETLERİ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ YILLİĞİ
ANNUAL OF THE SUNA & İNAN KIRAÇ - RESEARCH INSTITUTE ON MEDITERRANEAN CIVILIZATIONS

Bilim Kurulu / Advisory Board

Fahri İŞIK
Sencer ŞAHİN
Havva İŞKAN
Oğuz TEKİN
Burhan VARKIVANÇ

Yayın Yönetim / Editör
Kayhan DÖRTLÜK
Üftade MUŞKARA
Umut SEZGİN

Çeviriler / Translations
Doğan TÜRKER
T.M.P. DUGGAN

Yapım / Production
Zero Ltd. Şti.

Yazışma Adresi / Mailing Address
Kaleici Barbaros Mah. Kocatepe Sk. No.25
07100 ANTALYA-TÜRKİYE
akmed@koc.net

ISSN 1301-2746

İçindekiler

Fahri Işık	
<i>Megaron - Özel Bir Yapı Tipinin Kökeni, Gelişimi ve Bir Ege Tapınağına Dönüşümü</i>	1
Melih Arslan	
<i>Yeşilova-Çeltek Side Tetradrahmi Definesi 1995</i>	51
Boris Raev	
<i>New Finds of the Alanian Graves with Import Goods in the Krasnodar Region</i>	71
Burhan Varkıvanç	
<i>Eine Alterbekrönung aus Patara</i>	87
Michael Küpper	
<i>Ländliche Siedlungstrukturen in Pamphylien am Beispiel Sillyon</i>	97
Mustafa Büyükkolancı	
<i>Termessos N1 Yapısı</i>	117
Nevzat Çevik	
<i>"Yuvarlak Kaya Ostoibekleri" Trebenna'da Belgelenen Yeni Bir Mezar Tipi ve Onun İşliğinde Benzeri Çukurların Yeniden İrdelenmesi</i>	127
Oğuz Tekin	
<i>Elaiussa-Sebaste Sikkeleri</i>	151
Paul Kessener - Susanna Piras	
<i>The Pressure Line of the Aspendos Aqueduct</i>	159
Süleyman Bulut - Fatih Gülsen	
<i>Patara-Bodrum Oda Gömülü</i>	189
Friedmund Hueber	
<i>Arkeolojik Anıtlar Sağlamlıklarını Nasıl Kaybediyorlar</i>	205
Sema Bilici	
<i>Antalya ve Bodrum Müzeleri'ndeki Chamlevé Dekorlu Bizans Seramikleri</i>	223
Sema Alpaslan	
<i>Demre Aziz Nikolaos Kilisesi'ndeki Trapez Kesitli Levhalar, Levha Üstü ve Levha Kaideleri</i>	235

Meryem Acara - B. Yelda Olcay	
<i>Bizans Döneminde Aydınlatma Düzeni ve</i>	
<i>Demre Aziz Nikolaos Kilisesi'nde Kullanılan Aydınlatma Gereçleri</i>	249
Oğuz Tekin - Yaşar Ünlü	
<i>Mersin Müzesi'ndeki Bir Grup "Leeuwendaalder".....</i>	267
Muhammet Güçlü	
<i>Müstakil Teke (Antalya) Sancağı'nın Kurulması ve</i>	
<i>İdari Düzenlemeye İlişkin Bir Belge.....</i>	289

Bizans Döneminde Aydınlatma Düzeni ve Demre Aziz Nikolaos Kilisesi'nde Kullanılan Aydınlatma Gereçleri

Meryem ACARA*
B. Yelda OLÇAY**

Bizans İmparatorluğu'nun tarihsel süreç içindeki dönemleri ele alındığında kiliselerde aydınlatmanın ne şekilde yapıldığı, yaklaşık ne kadarlık bir alanın kaç kandille aydınlatıldığı, günlük ve özel kullanımların nasıl düzenlendiği gibi soruları net olarak yanıtlamak ne yazık ki mümkün değildir. Konuya ilgili yayınlar sınırlıdır. Bununla beraber günümüze gelen bazı kaynaklar, kiliselerin aydınlatılması, törenlerde kullanılan aydınlatma elemanları ve bu elemanların mimari ile bağlantılı oluşturdukları aydınlatma düzeni hakkında bilgi verirler.

Konuya ilgili en ayrıntılı verileri manastır kayıtları ve manastır vakfiyeleri (*Typikon*) içe-riir. Özellikle 861 sonrası manastır kayıtlarının tutulması zorunlu hale getirildiğinden, ayrıntılı bilgiler bu tarihten sonrası için mevcuttur¹. Manastır vakfiyeleri, kiliselerin finansal du-rumları kadar sosyal yapılarını da barındıran belgeler olmaları nedeniyle önemlidirler. Bun-lar arasında 12. yy.'da kullanılan kandil türlerini sunması ve kilise içindeki aydınlatma dü-zenini aktarması bakımından İstanbul'daki Pantokrator Manastırı typikonu ayrı bir önem ta-şır².

Kiliselerde yer alan kandillerin işlevsel yönünden aydınlatma amacıyla olduğu gibi bu kan-dillerin özel törenlerde ve sembolik anlamda kullanılmaları da söz konusudur. Özellikle li-turjide mum ve kandillerin işlevi önemlidir. Hristiyanlık inancında sembolik ışık kullanı-minının iki anlamı vardır: Birincisi ışığın metafizik ile ilgili olan kullanımı, diğerİ aydınlatma gereci olarak kandillerin kullanım yerlerine göre üstlendikleri özel anlamdır³. Kandillerin sembolize edildikleri veya zamanla sembolik anlam kazandıklarını gösteren çeşitli yazılı kaynaklar vardır:

Bunlar içinde en erken tarihli 4. yy.'da yaşamış Nazianzos'lu Gregorius'un vaftiz ile il-gili vaazlarıdır. Gregorius vaazlarında, "günahlarıyla öteki dünyaya gidenler sahip oldukl-

* Dr. Meryem Acara, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü - ANKARA

** Dr. Yelda Olçay, Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü - ESKİŞEHİR

¹ L. Bouras, "Byzantine Lighting Devices", JÖB 32, 1982, 479.

² P. Gautier, "Le Typikon du Christ Sauveur Pantocrator", REB 27, 1969, 1-145.

³ G. Galavaris, "Some Aspects of Symbolic Use of Lights in the Eastern Church", Byzantine & Modern Greek Studies 3, 1978, 69.

rı ışıkları yeniden canlandıracaktır” demektedir⁴. 7. yy.’da Kudüs’lü Sophronius, liturjik yorumlarında kandil ve mumların sonsuz ışığı sembolize ettiğini söyler. Yine Kudüs’lü Cyril’ın kullandığı “gelin alayının meşaleleri” deyimi, İsa’nın ruhuyla evlenme sembolünü çok genel bir ifade ile aktarır⁵.

İşığa yüklenen bu sembolik anlamlar nedeni ile aydınlatma gereçlerinin kullanım yeri ve şekli üzerinde ayrıca durmak gereklidir. Günlük kullanımın yanısıra özellikle kiliselerde yapılan törenler esnasındaki aydınlatma düzeninin belli bir şemaya sahip olduğu söylenebilir. Kilise aydınlatması üç şekilde yapılmaktadır. İlk, sıradan hizmetlerle ilgilidir; ikincisi büyük bayramlarda yapılan aydınlatma düzeni; üçüncüsü aynı zamanda en gösterişli olanı Paskalya yortusu için hazırlanan düzenlemektedir⁶. Bu düzenlemeden sorumlu kişilerin (*ecclesiarchis* veya *ecclesiarchissa*) olduğu bilinmektedir.

Bizans mimarisinde kiliselerin yanısıra gömü yerleri ve bu kısma bağlantılı mekânların aydınlatılması da bazı prensiplere bağlıdır. Tarihi kaynaklar, bu yönde aydınlatıcı bilgiler sunmaktadır. Bunların içinde, İ.S. 381-384 yılları arasında Atheria adlı bir hacının Anadolu’ya yaptığı seyahate dair notlar önemlidir⁷. Bu seyahat esnasında uğranan duraklardan biri Silifke’deki Hagia Thekla Manastırı’dır. Söz konusu kaynak manastırın gömü mekânda çok sayıda kandil ve şamdan yer aldığı; bu kandil ve mumların, mezardan gömünden sürekli yanarak kandillerden alınan ışıkla yakıldığını aktarır⁸. Mezar mekânda sürekli ışık veren bu kandillerin yanmış yağları kutsal sayılmaktadır. Hristiyanlığın önemli hac merkezlerinde yer alan mezardan kandillerin yanmış yağları, burayı ziyaret eden hacilar tarafından alınır, yerine yanması için temiz yağı bırakılırdı⁹. Bu gelenek uzun yıllar haciların ziyaret ettiği merkezlerde sürdürülmüştür. Kandillerde iki tür yağı yakıldığı bilinmektedir. Bunlardan biri balık yağı (yunus) diğer ise bitkisel sıvı yağı, özellikle zeytin yağıdır¹⁰.

Önemli hac merkezlerinden biri olan Demre Aziz Nikolaos Kilisesi freskoları, mezar mekânda kullanılan şamdanlarla ilgili verilere sahiptir. Kilisenin III. güneydoğu şapelinin batı haçı kolu içinde yer alan lahtın üstündeki açılığın iki yanında tasvir edilen şamdanlar bu bakımdan dikkati çeker. Hg. Artemios ile ilgili 643-44 yıllarına ait bir kaynakta, mumun dua amacıyla martyrumda kullanıldığı belirtilmektedir¹¹. Bu bilgi, Demre’deki şamdan tasvirlerinin gömülü ile bağlantılı işlevine ışık tutması açısından önemlidir.

Tarihsel süreç içinde yazılmış bazı kayıtlar kiliselerle ilgili bilgileri aktarırken aydınlatma elemanlarının da sayısal dökümünü verir. Şayet bu tür kayıtlar, günümüze gelmiş yapılarla ilgili ise, yapının büyülüğu ile kullanılan kandil sayısı arasında belli bir oran kuramamızı yardımcı olur. Bu nedenle Liber Pontificalis’deki 4. yy. bağış listeleri önemlidir. Listenlerde Roma’nın en büyük kiliselerinde kullanılan kandil ve diğer aydınlatma cihazlarının

⁴ Galavaris, age. not 3, 70.

⁵ Galavaris, age. not 3, 70.

⁶ Gautier, age. not 2.

⁷ J. Wilkinson, *Egeria's Travels* (1971).

⁸ Wilkinson, age. not 7, 123-124.; Bu konuda ayrıca bk. E. Akyürek, *Bizans’ta Sanat ve Ritüel* (1996) 178.

⁹ G. Vikan, *Byzantine Pilgrimage Art* (1982) 10-12

¹⁰ A. Kazhdan - A. M. Talbot, “Oil”, *The Oxford Dictionary of Byzantium* (1991) 1519; D. Bailey, *Byzantium Treasure of Byzantine Art & Culture* (ed. D. Buckton) (1994) 18.

¹¹ C. Mango, “Addendum to the Report on Everyday Life”, *JÖB* 32, 1982, 255.

dökümü ve adedi verilir¹². Orta Bizans Dönemi'nin en zengin kilisesinde bulunan aydınlatma elemanlarının dökümü Gregorios Pakourianos kayıtlarında liste halinde verilmiştir¹³.

İmparatorluğun politik yapısı gereği saraylarla bağlantılı kılıselerin şüphesiz önemi fazladır. İ.S. 946'da Tarsus'tan gelen Arap elçisinin onuruna verilen davet için İstanbul'daki Magnaura Sarayı salon dekorasyonuna yetmiş üç polikandilyon temin edildiği, bunların zincir askalarının İstanbul Sergios-Bacchos Kilisesi'nden sağlandığı bilinmektedir. Bunun yanısıra Hg. Sophia için I. Basileos'un altmış 'livre'lik altın polikandilyon sipariş ettiği dikkati çekmektedir¹⁴.

Hıristiyan dininde ışığın sembolik anlamlar taşıması gibi, aydınlatma düzeni içinde yer alan kandillere de sembolik anlamlar yüklenmesi söz konusudur. Örneğin: Bizanslı tarihçi Silentarios, kubbeden sarkan kandilleri tanımlarken "cennetin yıldızları" ifadesini kullanmıştır¹⁵. 9. yy. sonrası Selanikli Symeon üç kandılın kutsal üçlüye işaret ettiğini, yedi olanların yedi meziyete (kudrete) göre yapıldığını ve 12 ışıklı olanların on iki havariyi temsil ettiğini söyler¹⁶.

Demre Aziz Nikolaos Kilisesi'nin kuzeyinde yürütülen kazı çalışmalarında ele geçen buluntular zengin çeşitlemeleriyle Bizans Dönemi'nde kullanılan aydınlatma gereçleri hakkında önemli veriler ortaya koyarlar. Kuzyedeki ek yapılar, tarihi kesin olarak bilinmeyen bir dönemde sel felaketine maruz kalmıştır. Kıyı şeridinin genişlemesi ve Myros çayının taşması ile Myra'da tüm yapıların yüksekliği yer yer 8.00 m. olan alüvyonla kaplandığı 1812 yılındaki haritada da belgelenmiştir¹⁷. Kilisenin ek yapılarını kaplayan alüvyon dolgu 5.75 m. seviyesine kadar ulaşmaktadır. Kazı çalışmalarının hızını doğrudan etkileyen alüvyon dolgu, sel felaketi öncesindeki yaşamı belgeleyen tabakayı korumuştur. Böylelikle kazının küçük buluntuları alüvyon altındaki toprak katmanları ile en alt seviyedeki dokunulmamış ana toprak tabakasından ele geçmiştir. Bu durum, kazı alanını kaplayan toprakta Ortaçağ'a ait stratigrafi tesbit etmemizi sağlar.

Bu stratigrafiye dayanarak, çoğu kırık olarak gün ışığına çıkan küçük buluntuların (cam, seramik, maden) birleşerek kap oluşturmaları ve buna dayanarak restitüsyonlarının yapılması mümkün olmuştur. Buluntuların birbirine yakın mekân ve açmalarда, yaklaşık aynı seviyede ele geçmeleri eserleri bütünlemaleme önemli rol oynamıştır. Böylelikle gerek cam gerekse seramik buluntuların dörtte üçinden fazlası tanımlanmış; yarısından çoğunu da parçaları birleştirilerek restitüsyonu yapılmıştır. Aynı tabakada ele geçen küçük buluntuların tarihsel açıdan gösterdikleri paralellik, Demre Aziz Nikolaos Kilisesi küçük buluntularının Ortaçağ sanatı içindeki önemini ortaya koyar. Bizans el sanatı ürünlerinin tarihlendirilmesi ve buna bağlı olarak dönem özelliklerini belirlemek temel sorunlardan biridir. Bundan dolayı eserlerin tarih veren bir tabakada bulunmuş olmaları önem taşır.

¹² S. Boyd, "A Bishop's Gift: Openwork Lamps from the Sion Treasure", Argenterie Romaire et Byzantine Actes de la Table Ronde Paris 11-13 Octobre 1983 (1988) 209.

¹³ Bouras, age. not 1, 481.

¹⁴ Bouras, age. not 1, 481; "livre" ortacağ da bir ölçü birimi.

¹⁵ G.M. Crowfoot - D.B. Harden, "Early Byzantine and Later Glass Lamps", JEA 17, 1931, 200.

¹⁶ Bouras, age. not 1, 483.

¹⁷ S.Y. Ötüken, "Myra-Aziz Nikolaos Kültü (4.-15. yüzyıl)", Lykia 1, 1994, 117.

Buluntular arasında mekânın gün ışığı ile aydınlatılmasını sağlayan pencere camlarının yanısıra; yapay ışıklı cam ve pişmiş toprak kandiller yer almaktadır. Bu çalışmada Demre Aziz Nikolaos Kilisesi kazısında ortaya çıkan aydınlatma işlevli eserler incelenmiştir¹⁸.

Cam Kandiller

1989 yılından itibaren ele geçen cam buluntular incelendiğinde sayısal yoğunluğun aydınlatma işlevine sahip eserlerde olduğu görülür. Tesbit edilen pencere camları ve kandiller kendi içlerinde oluşturdukları çeşitlemelerle dikkati çekerler. Kazı malzemesinin ortaya koyduğu bu zenginlik, günümüz'e kadar yayınlanmış çalışmalarla karşılaşmadığımız bir durumdur. Bu sonuca ulaşmamızda Ortaçağ cam sanatı ile ilgili yayınların az sayıda olması ve kazilarla ilgili araştırmalarda cam buluntuların yeterince değerlendirilmemiş olması rol oynar. Özellikle Anadolu'daki kazilar ele alındığında, cam eserlerin ayrıntılı tanıtımının ötesinde sayısal bakımdan fikir edinmemizi sağlayacak yayınların dahi azlığı dikkati çeker. Bu tesbitler Demre'yi (Myra) içine alan Likya bölgesi için de geçerlidir.

Cam sanatı araştırmalarının azlığı nedeniyle eserlerin tanımlanması ve tarihlenmesi konusunda sorunlar devam etmektedir. Yayınların tamamina yakın bölümünde eserlerin tarihlendirmesi buluntu yerlerine göre yapılmıştır. Bu nedenle tarihi sorunlu olan yerleşimlerde, aynı sorun esere de yansır. Bunun yanısıra formların sürekliliği ve yüzyillara göre karakteristik formların tesbit edilemeyeşi örneklerin tarihlenmesinde karşılaşduğumuz zorluklardan biridir. Özellikle kazı yayınları da dahil olmak üzere genelde cam buluntuların renk, teknik ve kalitesi ile ilgili bilgi ve değerlendirmelerin eksikliği dikkati çeken bir hususdur.

Yukarıda saydığımız sorunlar ve özellikle tarihlendirmedeki bazı çelişkiler göz önüne alınarak cam buluntularımız paralel örneklerin yanısıra buluntu yerleri ve yapı dönemleri ile ilişkilendirilerek değerlendirilmiştir.

1989 yılından beri yapılan kazı çalışmalarında bulunan cam parçaların değerlendirilmesi sonucu kendi içinde çeşitli maddeleriyle farklı türde kandiller tesbit edilmiştir.

Bunlardan ilki, maden polikandilyon içine konularak kullanılan türde çubuklu kandillerdir. Tipolojik olarak beş gurupta incelenen çubuklu kandiller zengin çeşitlemeye sahiptir. Genel olarak masif çubuklu örneklerimiz arasında içi boş olanlar da mevcuttur. Masif çubuklar çoğunlukla düz, bazıları ise boğumlu biçimlendirilmiştir (Res. 7). Kandillerin ağız çapları ortalama 7-9 cm.; yükseklikleri 9.5-10 cm.; çubuk yükseklikleri ise 4.5-5 cm.'dir. Bu tür kandillerde en yoğun renk mavi-yeşil (2.5BG6/4) dir. Bunun yanısıra sarı yeşil rengin iki tonu (2.5GY7/8 ve 2.5GY8/8) ve genelde ender olan koyu yeşil (2.5G6/8) renkte örnekler mevcuttur. Serbest üfleme tekniğinde yapılan kandillerin gövdeden çekilen çubukları aletle biçimlendirilmiştir. Masif çubuklar elde aletle düzleştirilmiş, içi boş kandil çubuğu sivri bir gereçle içi açılarak üretilmiştir. Cam hamurunda görülen yoğun hava kabarcıkları, seri üretime işaret eder. Bazı örneklerin ise pürüzsüz yüzeyleri ile kaliteleri dikkati çeker.

¹⁸ 1989 yılında Antalya Müzesi tarafından başlatılan ve S. Yıldız Ötüken'in bilimsel danışmanlığını yaptığı Demre'deki Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı 1992 yılından bu yana T.C. Kültür Bakanlığı ve Hacettepe Üniversitesi adına S. Yıldız Ötüken başkanlığında yürütülmektedir. Kazı buluntularını değerlendirme ve yayılama iznini veren S.Y. Ötüken'e teşekkür ederiz.

Çubuklu kandiller arasında kilisenin yapı dönemlerine paralellik sağlayacak şekilde farklı yüzyillara ait örnekler yer alır. Birinci yapı dönemine tarihleyebileceğimiz örnekler arasında boğumlu çubuklu kandiller dikkati çeker (Res. 1a-d). Bu tip çubukların bilinen az sayıda örneği genelde erken dönemde karşımıza çıkar. Bilinen en erken tarihli buluntular 4-5. yy.'da İsrail'de Beit Shean kazısında kilise içinde polikandilyonlarla birlikte ele geçmiştir¹⁹. Demre'deki boğumlu çubuklara biçim açısından en yakın paraleller Suriye'deki Gerasa kazı buluntuları arasında karşımıza çıkar. Biçim ve boyut açısından benzerliği dikkati çeken örnekler Aziz Theodoros Kilisesi'nde bulunmuş ve İ.S. 500 civarına tarihlenmiştir²⁰. Demre'deki örneklerin erken döneme ait olduğu düşünülen kuzeydoğudaki podium üzeri ile B yapısı açmalarında ele geçmiş olması ve paralelli 5-6. yy.'a ait olabileceklerini gösterir.

Masif çubuklu kandiller arasında alt kısmı bilya biçiminde şekillendirilmiş örnekler yer alır (Res. 1e-h). Bu tip kandillerin kadeh geçişleri de yatay 'S' kıvrımlıdır. Karakteristik biçimleri ile dikkati çeken bu tip kandillerin 9-11. yy.'da Fustat ve bu yerleşimle bağlantılı Serçe Limanı buluntularında karşımıza çıkması dikkati çeker²¹.

Çubuklu kandiller arasında en yoğun grubu oluşturan masif ve düz çubuklu örneklerimiz (Res. 1i-m) biçim ve boyut açısından İstanbul Sarachane buluntularına benzerlikleri ile dikkati çekerler. Form ve boyut olarak paralel örnekler 11. yy. ortası 13. yy. başına tarihlenmektedir²².

Çubuklu kandillerle birlikte kullanılan maden polikandilyon parçalarının kazı buluntuları arasında yer alması önem taşır. Bunlar arasında haçlı bronz polikandilyon benzer örneklerine göre 6. yy.'a tarihlenir²³. Bakır polikandilyon parçasının mevcut olan orta kısmının etrafı deliği, eşkenar dörtgenlerden oluşan bir süsleme ile çevrilidir. Paralelleri yardımıyla 11.yy.'a ait olduğu düşünülür²⁴.

Buluntular arasında tesbit edilen ikinci tür, madeni askılara takılarak veya düzgün yüzey üzerine konularak kullanılan kulplu kandillerdir. Kazıda bulunan kulplu kandiller gerek sayısal açıdan gereksiz çeşitlemeleri ile kandiller içinde en zengin grubu oluştururlar. Zemine oturan kaideleri dışa katlı ve yüksek olan örneklerin yanısıra vurma kaideli olanları da mevcuttur. Bunlar arasında dışbükey kaideli kandiller bir zemine oturamadıklarından yalnızca asılarak kullanılır (Res. 2g). Kulplar genelde gövde üzerinde ve alt kısmı yassı biçimlendirilmiştir. Bunun yanısıra kulbu ağız kenarında olan örnekler de tesbit edilmiştir. Kandillerin ortalama ağız çapları 10-14 cm.; yükseklikleri 10-12 cm.'dir. Kulplu kandillerin genelde rensiz cam hamurundan yapıldıkları görülür. Bunun yanısıra mavi-yesil

¹⁹ A. Engle, Light. Lamps and Windows in Antiquity (1987) 44.

²⁰ P.V.C. Baur, "A Christian Bowl or Chalice", (ed. C.H. Kraeling) Gerasa City of Decapolis (1938) 512, 514, 519, Kat. No. 1(368), Çiz. 17.

²¹ Fustat için bk. R.H. Pinder - Wilson ve G.I. Scanlon, "Glass Finds from Fustat", JGS 15, 1973, 22. Çiz. 18-19; Serçe Limanı buluntuları 1996 yılında Bodrum Sultu Arkeoloji Müzesi'nde incelenmiştir. Demre örneklerine yakın paraleller Samarra (8. yy.) ve Korinth (11. yy.) buluntuları arasında da karşımıza çıkar. Samarra için bk. J.M. Crowfoot, "Glass", (ed. G.M. Crowfoot) The Objects from Samaria (1957) Çiz. 99/4; Korinth için bk. G.R.D. Weinberg, "A Medieval Glass Factory at Corinth", AJA 44, 1940, 321 Res. 19/68.

²² J.W. Hayes, Excavation Sarachane in Istanbul II (1992) 404, Kat. No.50,70-71 Res. 152/50, 70-71.

²³ S.Y. Ötüken, "1995 Yılı Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı", XVIII KST II, 1996 (M. Acara, Maden Buluntular) 479.

²⁴ Ötüken, age. not 23, 479.

(2.5BG6/4) ve sarı yeşil (2.5GY7/8 ve 2.5GY8/8) renkte örnekler de yer alır. Az sayıda kandilde görülen pembe (2.5RP6/4) ve koyu yeşil (2.5G6/8) renkler genelde Demre buluntuları içinde enderdir. Serbest üfleme tekniğinde yapılan kandillerin kaide ve kulpları aletle biçimlendirilmiştir. Az sayıdaki kaliteli örneğin dışında genelde cam hamuru yoğun hava kabarcığı içerir ve yüzeyleri yıpranmıştır.

Erken dönem kandilleri arasında kulbu ağız kenarında yer alan örnekler dikkati çeker (Res. 2a-d). Kandil ağzının kenarındaki kulplar yukarı çekik biçimlendirilmiştir. Kulplu kandillerde 5-6. yy.'dan itibaren bilinen bu formun paralelli İstanbul, Anadolu ve Yakın Doğu yerleşimlerinde tesbit edilebilmektedir²⁵. Demre'deki bu tip kandillerin işçiliğindeki kalite, cam buluntularımız arasında göze çarpan bir unsurdur. Erken dönem kulplu kandillerimiz arasında bir diğeri kulp biçimini ile ünktir (Res. 2e). Kandil kulbunun gövdeye birleştiği yassı kısımda, aletle bastırılarak eşit aralıklı yivler oluşturulmuştur. Bu tip kulplar Kıbrıs, Karanis ve Jalame de 5-6. yy.'a tarihlenen örneklerde karşımıza çıkar²⁶. Buna bağlı olarak kandil renginin Demre buluntuları içinde ender olan ve genelde erken dönem eserlerinde görülen koyu yeşil (2.5G6/8) renkte oluşu önerdiğimiz tarihi destekler niteliktedir.

Kulplu kandiller, sayısal ve biçimsel çeşitliliğin yanı sıra süsleme açısından da buluntularımız arasında en zengin grubu oluşturur. Renksiz gövde üzerine mavi renkte cam lifi ve buna uyum sağlayan mavi kulplu örnekler dikkati çeken bir gruptur (Res. 8). Mavi cam hamuru kullanılarak yapılan lif bağlama tekniği erken dönemlerden itibaren izlenebilir²⁷. Bu tekniğin kullanımının 8. yy.'da yoğunluk kazandığı ve özellikle Yakın Doğu cam üretiminde popüler hale geldiği bilinmektedir. Gerek Yakın Doğu yerleşimlerinde gerekse Anadolu'daki kazılarda ele geçen buluntular bu tesbiti doğrular veriler sunmaktadır²⁸. Demre'de olduğu gibi kandil rengi ile kontrast sağlayacak şekilde mavi lif bağlama ve aynı renkte kulplu örneklerin paralelli sayısal açıdan sınırlıdır. İstanbul'da Sarachane ve Yunanistan'daki Korinth buluntuları arasında bu türde eserler yer alır²⁹. Günümüze gelen yayınılı örnekler ele alındığında Demre'deki bu tip kandillerin paralellerinin 8-9. yy. öncesi görülmeyeceği söylenebilir. Mevcut eserlerin genelde Akdeniz çanağı içindeki yerleşimlerde tesbit edilmiş olması dikkati çeken bir husustur.

Kulplu kandiller arasında biçimini ile 11. yy.'a ait olduğunu düşündüğümüz bir grup yer alır (Res. 2h-j). Küresel gövdeli, gövde üzerine yerleştirilmiş yassı kulplu bu tip kandillerin

²⁵ Kulbu ağız kenarında olan kandil örnekleri için bk. Hayes, age. not 22, 405, Kat. No. 88,90 Res. 153/88, 90; E.M. Stern, "Ancient and Medieval Glass from the Necropolis Church at Anemurium", Annales du IX Congrès de L'Association Internationale pour L'Histoire du Verre (1985) 47 Res. 3; R.M. Harrison - N. Christie, "Excavations at Amorium: 1992 Interim Report", AnatSt 43, 1993, 161 Çiz. 4-f; P.V.C. Baur, age. not 20, 526, Kat. No. 29 (380) Çiz. 22, 29 (380); J. Jones, "The Glass", (ed. T. Parker) The Roman Frontier in Central Jordan (1987) 628 Kat. No. 73 Çiz. 136/73; Engle, age. not 19, 69/f; D.B. Harden, "Glass", (ed. H. Dunscombe Colt) Excavations at Nessana (Anja Hafir, Palastina) (1962) 84 Kat. No. 47 Res. XX/47; Crowfoot, age. not 21, 418 Çiz. 99/2; G.R.D. Weinberg, Corinth XII, The Minor Objects (1952) 112 Kat. No. 734 Çiz. 14/734.

²⁶ Benzer örnek için bk. G.R.D. Weinberg-(ed.), Excavations at Jalame (1988) 82 Res. 4/43 dn. 179; O. Vessberg, OpArch 7, 1952, 128 Res. V/15,18.

²⁷ D.B. Harden, Glass of the Caesars (1987) 107, 128-29, 145 Kat. No. 58, 73

²⁸ Lif bağlamalı örnekler için bk. Ç. Anlağan v.d., Sadberk Hanım Müzesi Kataloğu (1995) 74-75; A. von Salder, Ancient and Byzantine Glass from Sardis (1980) 90-94 Kat. No. 85-87; Harrison-Christie, age. not 25, 161; Pinder-Wilson ve Scanlon, age. not 21, 23, No. 15, Çiz. 23; F.G. van Doorninck, "The Serçe Limanı Shipwreck: 11th century Cargo of Fatimid Glass-Ware cullet for Byzantine Glassmakers", İstanbul I. Uluslararası Cam Sanatı Sempozyumu, 26-27 Nisan 1988, (1990) 60 Res. 72.

²⁹ Hayes, age. not 22, 405 Kat. No. 88, 90 Res. 153/88, 90; Weinberg, age. not 25, 112 Kat. No. 733-34 Çiz. 14/733-34.

benzerlerinin 11. yy.'a tarihlenen el yazmasındaki minyatürde belgelenmesi önemlidir³⁰. Bunun yanısıra 11. yy. cam sanatı açısından önemli veriler sunan Serçe Limanı buluntuları arasında da sağlam bir benzer örnek tesbit edilmektedir³¹.

Cam kandillerin işlevlerini aydınlatıcı nitelikte maden buluntulardan bir diğeri bronz kandil askısıdır (Res. 2f). İki bölümlü uçları çengel biçimindeki askının Orta ve Geç Bizans Dönemi örnekleri ile paralel olduğu tesbit edilmiştir³².

Tesbit edilen diğer bir tür, şarap kadehi biçiminde, düzgün bir yüzey üzerine konularak kullanılan kadeh kandillerdir. Yakın Doğu'da yapılan kazılarda kilise ve sinagoglarda yoğun olarak bulunan bu tipte kaplara kandil işlevi yüklenmiştir³³. Bunun yanısıra Anamur'da yapılan kazılarda kilise civarında madeni fitil aksamıyla birlikte ele geçen kadehler de kandil olarak değerlendirilmiştir³⁴. Kazıda tesbit edilen kadeh kandiller özellikle ayak ve kaide tipindeki çeşitlemeleri ile dikkati çekerler. Masif ayaklı örneklerin yanı sıra içi boş olarak biçimlendirilen kandil ayaklarının zemine oturduğu kaideleri hemyüzdür. Kandillerin genel olarak ağız çapları 7-8 cm.; yükseklikleri 8-10 cm.'dir. Mavi-yeşil (2.5BG6/4) en yoğun renktir; bunu sarı-yeşil rengin (2.5GY7/8 ve 7.5GY8/8) iki tonu izler; pembe renk (2.5RP6/4) diğerlerinde olduğu gibi enderdir. Serbest üfleme tekniğinde yapılmış kandillerin ayak kısmı alet yardımıyla elde biçimlendirilmiştir. Mevcut örneklerin cam hamuru az hava kabarcıklıdır ve yüzeyleri kısmen yıpranmıştır. Kadeh kandiller arasında kalitesiz örneğin azlığı dikkati çeker.

Çoğunlukla masif olan kandil ayaklarının kaideleri farklı biçimler yansıtır. Bunlar arasında bir grup kandilin kaidesi zemine temas ettiği noktada dışa katlanarak biçimlendirilmiştir (Res. 3a-d). Bu tipte örnekler Erken Bizans Dönemi'nden itibaren tesbit edilebilir. Biçim ve boyut açısından paraleller Anadolu'da Sardis (5-6. yy.), Anamur (5-7. yy.) ve Amorium (8-9. yy.); Anadolu dışında ise Gerasa (6. yy.) ve Samarra (8. yy.) buluntuları arasında belgelenir³⁵.

Kadeh kandillerimiz arasında yer alan masif ayağı ve kaidesi ile bir bütün olan örnek (Res. 3e), Demre buluntuları arasında üniktir. Günümüze gelen sağlam örneklerle belgeleinen paralelleri 8.yy.'da Gerasa buluntuları arasında karşımıza çıkar³⁶.

Bu tür içinde dikkati çeken bir diğer tipte kaide kenara doğru inceltilip yassılaştırılarak biçimlendirilmiştir (Res. 3g-h). İstanbul Sarachane buluntuları arasında bu tipte ayak ve kaideler tesbit edilmektedir. Bu benzer örneklerden ikisi karışık tabakada ele geçtiğinden net olarak tarihlenmemekte, 10. yy.'a ait olabileceği soru işaretini ile önerilmektedir. Diğer ka-

³⁰ Vatikan gr. 1162, Res. 1.92 el yazmasında "Meleklerin Şeytanları Yenmesi" sahnesinde aslı duran kandiller biçim olarak bu tip kandillere benzerlik gösterir.

³¹ M. Jenkins, *Islamic Glas A Brief History* (1986) 8 Kat. No. 40.

³² S.Y. Ötüken, "1994 Yılında Antalya'nın Demre İlçesindeki Aziz Nikolaos Kilisesi'nde Yapılan Çalışmalar", XVII. KST II, 1996, 380

³³ Baur, age. not 20, 517.

³⁴ Stern, age. not 25, 44.

³⁵ Benzer örnekler için bk. von Saldern, age. not 28, 58 Kat. No. 351 Res. 24/351; Stern, age. not 25, 44-45 Res. 3; Harrison, age. not 25, 161 Çiz. 4/a-c.; C. Meyer, "Glass from the North Theater, Byzantine Church and Soundings at Jerash, Jordan 1982-83", BASOR 25, 1987 Çiz. 8/Y.; Crowfoot, age. not. 21, 415 Çiz. 96/7.

³⁶ Meyer, age. not 35, 211 Çiz. 11/V, X, Y, Z.

ide narteks dolgusu içinde bulunmuştur. 11. yy.'a tarihlenen bu örnek biçim ve boyutun yanısına renk açısından da Demre buluntularına benzerlik gösterir³⁷.

Pencere Camları

Sayısal yönden en zengin grubu oluşturan pencere camları arasında üç tip tesbit edilmiştir. Bunlardan ilki daire biçimli kenarları katlı pencere camlarıdır (Res. 9). Orta kısmı düz (Res. 4a-j) ve kalın (kap biçimli) (Res. 4k-m) olmak üzere iki çeşitlemesi mevcuttur. Dairesel kenarların kat yerleri geniş veya dar, kesitleri yassı veya ovalıdır (Res. 10). Diğer tip ise kare ve dikdörtgen şebekelerde kullanılan levha biçimli pencere camlarıdır. Daire biçimli pencere camlarının çapları 15-20 cm.'dir. Çapları geniş olan örneklerin kat kısımları yassı ve geniş; çapı 18 cm. ve daha az olan örneklerde ise kat eni dar, kesiti ovalıdır. Pencere camları genelde sarı-yeşil (2.5GY7/8 ve 7.5GY8/8) renktedir. Mavi-yeşil (2.5BG6/4) ve renksiz örneklerin yanısına ender olarak karşımıza çıkan diğer renkler pembe (2.5RP6/4 ve 2.5RP4/4) ve koyu yeşil (2.5G6/8)'dır. Daire biçimli pencere camları üflenerek ve dairesel hareketlerle çevrilerek; katlı kenarları ise aletle biçimlendirilmiştir. Levha biçimli pencere camları, sıcakken düz bir yüzeye dökülüp levha halinde yapılmıştır. Pencere camları arasında özellikle dairesel ve ortası kalın (kap biçimli) örneklerin az miktarda hava kabarcığı ve pürüzsüz yüzeyleri ile kaliteleri dikkati çeker. Levha biçimli pencere camlarında ise üretim tekniğine bağlı olarak cam hamurunda yoğun miktarda hava kabarcığı yer alır.

Kazı çalışmalarında pencere camları ile birlikte bulunan pencere şebekeleri eserlerin değerlendirilmesinde önemli rol oynar. Genelde yuvarlak delikli şebekelerin yanısına kare olanlar da mevcuttur. Yuvarlak delikli pencere şebekelerinin bazlarında delikler profillidir. Daire biçimli ortası kalın (kap biçimli) pencere camlarının kat enleri şebekelerin profillerine ölçü olarak uyum sağlar. Bu tip pencere camlarının genellikle profilli şebekelerde kullanılmış olmaları muhtemeldir. Örneklerine sıkça rastladığımız bu tip şebeke ve pencere camları İstanbul Sarâchane kazalarında da bulunmuştur. Özellikle pencere şebekelerinin malzeme, biçim ve boyut açısından Demre örneklerine benzerlikleri dikkat çekicidir³⁸.

i.S. 4.yy.'dan itibaren bilinen daire biçimli kenarı katlı pencere camlarının Ortaçağ'da yoğun olarak kullanıldığı günümüze gelen örneklerle belgelenmektedir. Erken dönem örnekleri arasında dikkati çeken bir grup, Filistin'de bulunmuştur. Bizans yerleşiminde ortaya çıkan pencere camlarının profilli taş şebekeleri üzerinde *in situ* olarak bulunmuş olmaları önemlidir³⁹. 9. yy. sonrasında bu tip pencere camlarının daha küçük boyutta, konutlarda kullanılmak üzere yapıldığı bilinmektedir. Bu yüzyılda Rakka ve Samarra'daki saraylarda daha canlı renklere sahip örnekler tesbit edilmektedir⁴⁰. Benzer türde pencere camları Anadolu'da Sardis kazalarında bulunmuştur ve Orta Bizans Dönemi'ne tarihlenmektedir⁴¹. Demre Aziz Nikolaos Kilisesi'nde tesbit edilen bu tip pencere camlarının zenginliği ve şebekeleri ile birlikte bütünlük sağlamaları bu tipin ortacağdaki kullanımına ışık tutması bakımından önemlidir.

³⁷ Hayes, age. not 22, 403-404 Kat. No. 47, 49, 61 Res. 152/47, 49, 61.

³⁸ R. M. Harrison, Excavations at Sarâchane in Istanbul I (1986) 204-206.

³⁹ Engle, age. not 19, 87.

⁴⁰ Meyer, age. not 35, 209.

⁴¹ von Saldern, age. not 28, 101.

Dairesel kenarlı pencere camlarının bir diğer çeşitlemesinde kenar katlanmadan kalınlaştırılmış ve aletle bastırılarak çift sıra yiv açılmıştır (Res. 4i-j). Bu tip örneklerin boyut olarak kazıda bulunan pencere şebekelerine uymadığı görülür. Bu nedenle bu tip camların muhtemelen alçı şebekelerde kullanılmış oldukları düşünülebilir. Kilisede bugüne kadar yapılan çalışmalarla alçı şebekelere ait bir buluntu henüz ortaya çıkmamıştır. Bununla birlikte benzer örnekler, Bizans Dönemi'nde bu tür şebekelerin kullanıldığını belgelemektedir. İstanbul'daki Pammakaristos (Fethiye Camii) Kilisesi'nde yapılan çalışmalar sırasında yapı içinde üzerlerinde alçı parçaları bulunan dairesel kenarlı pencere camları bulunmuş ve eldeki verilerle restitüsyon çizimi yapılmıştır⁴². Bu örneğin biçim ve boyut olarak Demre'deki pencere camlarına paralel olduğu tesbit edilmektedir. Bu tip pencere camlarına benzer örnekler, Anadolu'da önemli bir Selçuklu yerlesimi olan Kubadabad kazılarda; Anadolu dışında Samarra'da tesbit edilmektedir⁴³.

Pişmiş toprak kandiller

Bizans kandilleri teknik açısından daha erken dönemlerde Akdeniz bölgesinde kullanılan kandillerden farklı değildir. Yağ haznesi, fitilin konduğu burun kısmı ve kulpтан oluşan kandiller, kalıpta alt ve üst gövde olmak üzere iki bölüm halinde yapılır. 7. yy.'dan sonra pişmiş toprak kandillerin çarkta yapıldığı görülür⁴⁴.

Kazı çalışmalarında ele geçen pişmiş toprak aydınlatma gereçleri Geç Roma-Erken Bizans Dönemi'ne ait seramikler arasında yoğun ve önemli bir gurubu oluşturan kandillerdir. Form ve motif açısından tüme yakın örneğimiz az olmakla birlikte özellikle motiflerdeki zenginlik ile dikkati çeken kandil parçaları yoğun olarak kilisenin apsisine bitişik kubbeli yapının (C2), doğusundaki tonozlu mekânın (C1) ve A2 mekânının eksi kodlarında yapılan sondajlarda bulunmuştur⁴⁵. Çoğu motifli veya form veren parçalardan oluşan kandiller iki örnek dışında hamur niteliği, form ve süsleme açısından birbirine benzemektedir.

Çoğunluğu kalıpta yapılan kandiller kaliteli bir hamur yapısına sahiptir. Genelinde yumuşak, kolay kırılabilir, gözeneksiz, az mika, kalker ve taş katkilidir. Hamur rengi kırmızımsı sarının dört tonunda yoğunlaşmaktadır (2.5YR6/6, 2.5YR7/6, 2.5YR7/8 ve 2.5YR8/6). Kandiller form ve boyut açısından da birbirine benzemektedir. Halka kaide genellikle içbükeydir. Basık küresel gövdede yuvarlak ve içbükey diskus yeralır. Halka şeklindeki bir örnek dışında kulplar küçük ve masifdir. Yağ deliği, mevcut örneklerde genellikle diskusun merkezinde, ikiörnekte ise omuza yakındır. Gövdeler burun kısmına doğru incelir ve dairevi burun ile sonlanır.

Bu tür kandiller gerek formları gerekse süslemelerine göre ilk kez, Efes kandillerini yayan F. Miltner tarafından "Anadolu tipi" olarak sınıflandırılmıştır⁴⁶. 4-6. yy.'lar arasına

⁴² H. Hallensleben, "Pammakaristoskirche-Fethiye Camii", *IstMitt* 13/14, 1963, 180 Res. II.

⁴³ Kubadabad buluntuları 1995 yılında kazı yerinde incelenmiştir. Samarra için bk. C.J. Lamm, *Das Glass von Samarra* (1928), 127.

⁴⁴ Kandiller hakkında genel bilgi için bk. D.M. Bailey, *Byzantium. Treasures of Byzantine Art and Culture* (ed. D. Buckton), (1994) 18.

⁴⁵ İlk örnekleri 1993 yılında ele geçen kandiller Kazı Sonuçları Toplantısı'nda tanıtılmıştır. Bk. S.Y. Ötüken, "1993 Yılı Demre, Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı", *XVI. KST*, 1995, 370.

⁴⁶ F. Miltner, *Das Cömeterium der Sieben Schläfer*. *FiE Roma* 4.2 (1937).

tarihlenen bu tipin benzerleri Efes dışında, yoğun olarak yine Ege denizi kıyılarında Yassı Ada batığında ve Delos, Korinth gibi Yunanistan'ın çeşitli merkezlerinde bulunmuştur⁴⁷. Anadolu tipi kandillerin tarihlendirme sorunlarına değinen D.M. Bailey, F. Miltner'in tarihlendirmesinin belli bir metoda dayanmadığını, Korinth'te bulunan kandillerin buluntu yine göre 5. yy. sonu-6. yy. başına, Atina Agorası'nda bulunan benzer kandillerin 4. yy. 2. yarısı ile 7. yy. arasına tarihlendirildiğini, bu konuda en kesin tarihi 625/6'da batan Yassı Ada batığının verdiğini belirtir⁴⁸.

Kandillerin kaideleri genellikle iç içe iki daire ile belirlenmiş halka şeklindedir. 1.7-4.2 cm. arasında değişen kaide çapları 2-2.7 cm.'de yoğunlaşmaktadır⁴⁹. Kaide ile kulp arasında 2 tip süsleme görülür. Bu süslemelerden çatal kuyruk motifi yoğundur (Çiz. 5a), bir örnekte altından iki kıvrık dal çakan yürek motifi bulunmaktadır (Çiz. 5b), kaide ile burun arasında ise eğik paralel çizgiler vardır (Res. 5c). Eğik paralel çizgiler ile çatal kuyruk motifi Anadolu tipi kandillerde yaygındır⁵⁰. İki kandilin kaidelerinde görülen ayak motifi (Res. 5a,c) usta damgasıdır ve Bailey'e göre Geç Roma Dönemi Efes kandillerinde gelenek haline gelmiştir⁵¹.

Üst gövde, omuz, diskus ve burun çevresinde yoğun bezemelidir. Omuz kısmında, başak, işin, üzüm salkımı ve asma yapraklı kıvrık dal, iç içe daire motifi, kabarık daireler, ard arda dizilmiş elipsler ve stilize bitki motifi olmak üzere sekiz bezeme türü görülmektedir. Bunlar arasında yoğun olarak kullanılan motifler, kabarık daireler ile üzüm salkımı ve asma yapraklı kıvrık dal çeşitlemesidir.

Benzer örneğini tesbit edemediğimiz başak motifi (Res. 6a) bir örnekte kazıma, iki örnekte kabartma tekniği ile yapılmıştır. İşin motifinin kazıma tekniği ile yapıldığı kandilde diskus çapı küçük olduğundan çizgiler geniş bir yüzeyi kaplamaktadır (Res. 6b). Aynı motif dört kandilde kabartma tekniği ile karşımıza çıkar. Bu örneklerde diskus çapı daha büyük ve çizgiler daha kısıdadır. Diskusları daha iyi korunabilen iki örnekte 5 ve 12-14 yapraklı rozetler bulunmaktadır. İşin ve rozet motifinin birlikte kullanıldığı kandillerin benzerlerine, 550-650 arasına tarihlendirilen örneklerde rastlanmaktadır⁵².

Üzüm salkımı ve asma yapraklı kıvrık dal motifi on kandilde görülmektedir (Res. 6c,i,i). Bu kompozisyon bir örnekte yalnızca kıvrık dal ve üzüm salkımları, diğerlerinde kıvrık dal, asma yaprağı ve üzüm salkımı ile oluşturulmuştur. En yakın benzerleri yine Anadolu tipi Efes kökenli kandillerden 500-600 ve 4-7. yy. arasına tarihlenen Sagalassos buluntuları arasında görülmektedir⁵³. Kabartma tekniği ile yapılan iç içe daire motifi bir örnekte birbirine bitişik iç içe yerleştirilmiş üç daireden, bir örnekte aralarında boşluk bırakılmış iç içe ikişer daireden, üç örnekte ise ikili geçme motiflerinin içindeki dairelerden oluşmaktadır

⁴⁷ Yassı Ada için bk. G. Bass - F. Doornink, Yassı Ada I, A Seventh Century Byzantine Shipwreck (1982) 190, 196; Delos için bk. P. Bruneau, Délos 26. Les Lamps (1965); Korinth için bk. O. Broneer, Corinth IV.2, Terracotta Lamps (1930).

⁴⁸ D.M. Bailey, A Catalogue of the Lamps in the British Museum III, Roman Provincial Lamps (1988) 372.

⁴⁹ İç içe iki daireden içteki zemine oturduğundan kaide çapı olarak içteki daire esas alınmıştır.

⁵⁰ Benzer örnekler için bk. Bailey, age. not 48, 371 Çiz. 162; Hayes, age. not 22, 80.

⁵¹ Bk. Bailey, age. not 48, 108.

⁵² Benzer örnek için bk. Bailey, age. not 48 Res. 106./3120 Res. 111./3184.

⁵³ Benzer örnek için bk. Bailey, age. not 48 Res. 105/3104, 3105, 3106; M. Waelkens (ed.), Sagalassos I (1993) Çiz. 114/b, c, d.

(Res. 6d). Bunlar arasında sadece aralarında boşluk bırakılmış, iç içe daire motifinin benzeri, 500-600 arasına tarihendirilen bir kandilde tesbit edilebilmiştir⁵⁴.

Gerek Anadolu tipi kandillerin diğer bölgelerde bulunan örneklerinde, gerekse Demre buluntuları arasında diskus çevresinde yoğun olarak görülen süsleme kabarık dairelerdir (Res. 6e). Bu daireler çoğunlukla bir veya iki sıra halinde ve aralarında boşluk bırakılarak yerleştirilmiştir. Nadiren üç sıra halinde veya birbirine bitişik yerleştirilmiş daireler de görülmektedir. Benzerlerine 550-650 arasına tarihlenen Anadolu tipi Efes kökenli kandillerde ve 4. yy.'a tarihendirilen Sagalassos buluntalarında rastladığımız kabarık dairelerin en yakın benzerleri 5-6. yy.'a tarihendirilen İstanbul Sarachane buluntuları arasında yer alır⁵⁵.

İç örnekte görülen, kabartma tekniği ile yapılmış, ard arda dizilmiş, bir uçları açık elips motifi (Res. 6f) ile yağ deliği ve omuz kısmını çevreleyen stilize bitki motifinin (Çiz. 6g) benzerleri tesbit edilememiştir.

Diskusta, yağ deliği çevresinde; rozet, işin, haç, iç içe daire motifleri ile hayvan ve insan figürleri tasvir edilmiştir. Yukarıda tanıttığımız, rozet ve işin motiflerinin birarada kullanıldığı örnekler dışında, rozet diskusta en yaygın motiflerden biridir⁵⁶. Diskusunda haç tasviri olan tek örneğimizde haç kollarının uçları dışa doğru genişleyerek içbükey sonlanmaktadır (Res. 6h). Yağ deliği üst haç kolu ile yatay kol arasındadır. 4. yy. ile 5. yy. başında tarihendirilen Kıbrıs ve 500-600 arasına tarihendirilen Efes buluntalarında diskusunda haç tasviri olan örnekler tesbit edilmiştir⁵⁷. Haç tipi açısından en yakın benzeri ise Adana'da bulunan 4. yy./5. yy. ilk yarısına tarihendirilen kandildir⁵⁸.

Dört kandilde tek başına tasvir edilmiş boğa, yaban domuzu ve geyik figürleri tesbit edilmiştir (Res. 6i). Diskusun büyük bir kısmı kırık olmakla birlikte geyliğin başının yanında bir bitki tasviri de bulunmaktadır. Anadolu tipi kandillerde benzerleri tesbit edilememekle birlikte, günümüze ulaşan örnekler Roma Dönemi'ne ait kandillerde hayvan figürlerinin yaygın olarak tasvir edildiğini göstermektedir⁵⁹. Ancak boğa tasvirli kandilin omuz kısmındaki süsleme 5. yy.'a tarihlenen Eros tasvirli kandil ile kalite ve üslup açısından benzerlik göstermektedir.

İnsan figürü dört kandilde kullanılmıştır. Özellikle üst gövdesi oldukça iyi korunmuş olan kandilin diskusunda, ileriye uzattığı bir elinde üzüm salkımı tutan, kanatlı, çıplak ve profilden tasvir edilmiş bir Eros figürü bulunur (Res. 6i). Üzüm salkımının altında bir de tavşan figürü dikkati çekmektedir. Mısır'da bulunan ve 5.yy.'a tarihlenen bir kandil form ve diskustaki süsleme açısından örneğimizin tipki benzeridir. Ancak Demre'de bulunan kandilin omuz kısmını asma yapraklı ve üzüm salkımlı kıvrık dal çevrelerken, Mısır'da bulunan örnekte bir sıra kabarık daire yer almaktadır⁶⁰. Diğer kandillerdeki insan figürleri ki-

⁵⁴ Benzer örnek için bk. Bailey, age. not 48 Res. 106/3122.

⁵⁵ Benzer örnekler için bk. Bailey, age. not 48 Res. 110/3171; Hayes, age. not 22 Res. 18/1, 3, 4, 5, 6; M. Waelkens vd., "Sagalassos 1989: The Rescue Excavation in the Potter's Quarter and the Sagalassos Ware", XII. KST, 1991 Res. IIa; Waelkens, age. not 53 Çiz. 115/a, b.

⁵⁶ Diskusunda rozet motifi bulunan örnekler için bk. Hayes, age. not 22 Res. 19/25, 27, 28.

⁵⁷ Kıbrıs için bk. J.M. Webb, Corpus of Cypriote Antiquities 12: Cypriote Antiquities in the Abbey Museum (1986) 22, no. 36; D.M. Bailey, age. not 48 Res. 105/3112.

⁵⁸ J.W. Hayes, Ancient Lamps in the Royal Ontario Museum (1980) 73 Res. 38/303.

⁵⁹ Bk. Bailey, age. not 48 Res. 1/1494, 2856, 2867 Res. 25/1814.

⁶⁰ Bk. Hayes, age. not 58, 71 Res. 36/595.

rik parçalar olduğu veya yüzeyin aşınması nedeni ile çözümlenememekle birlikte baş veya ayaklara ait izler görülebilmektedir.

Hamur, form ve süsleme açısından yukarıda tanıttığımız örneklerden farklı olan iki kandilden biri çarkta yapılmıştır. Kırmızı hamurlu kandilin burun, gövde ve kaideye ait parçalarından formu tesbit edilebilmektedir. Küresel gövdeli, burun kısmı elips biçiminde, hem yüz kaideli kandil muhtemelen dikey halka kulpludur. İstanbul, Sarachane kazalarında bulunan, hamur, form ve süslemesiz olması açısından benzer bir örnek 6. yy. sonu-7. yy. başına tarihlenmektedir⁶¹. Diğer örneğimiz bir kandilin içbükey diskusuna aittir (Res. 6j). Kırmızı hamurlu ve kırmızı astarlı kandilin bezemeleri kabartma tekniği ile yapılmıştır. Merkezdeki daire motifini çevreleyen işin motifinin dikey ekseninde, dışa doğru açılan iki çizginin arasında farklı büyülüklükte iç içe daire motifleri bulunmaktadır. Mısır'da bulunan ve 6. yy./7. yy. başına tarihlendirilen bir kandil hamur ve süsleme açısından benzerlik göstermektedir⁶².

Yukarıda incelenen eserlerin Demre'de üretildiğine dair somut bir verimiz olmamakla birlikte, kazı buluntularının ortaya koydukları bütünlük, genelde aynı atölyede yapıldıklarını düşündürmektedir. Bunun yanısıra bazı özellikleri ile farklılık gösteren ve muhtemelen ithal malı olan eserlerin mevcut yayılara dayanarak Yakın Doğu ve Akdeniz çanağı ile ilişkili olduğu söylenebilir. Batı Anadolu ve Yunanistan kökenli pişmiş toprak kandiller ticaret yolu ile veya hacilar tarafından yapılan ziyaretlerde kiliseye armağan edilmiş olmalıdır. İthal malı eserler Akdeniz ticaret yolu üzerinde önemli bir liman kenti olan Andriake aracılığı ile bağlı olduğu Demre'ye ulaşmış olmalıdır.

⁶¹ Tip 9 olarak değerlendirilen bu tip kandiller için bk. Hayes, age. not 22, 82-83 Res. 20/45.

⁶² Benzer örnek için bk. Hayes, age. not 58, 130, no. 526.

Summary

The Practice of Lighting in the Byzantine Period and the Equipment for this Illumination in the Saint Nicholas Church at Demre

Publications containing information about the illumination of churches during the Byzantine period, the equipment for illumination used in these churches, and the system the usage of this equipment constitutes in connection with the architecture are limited. Data on the subject is available mainly in the archives of monasteries and their deeds of trust.

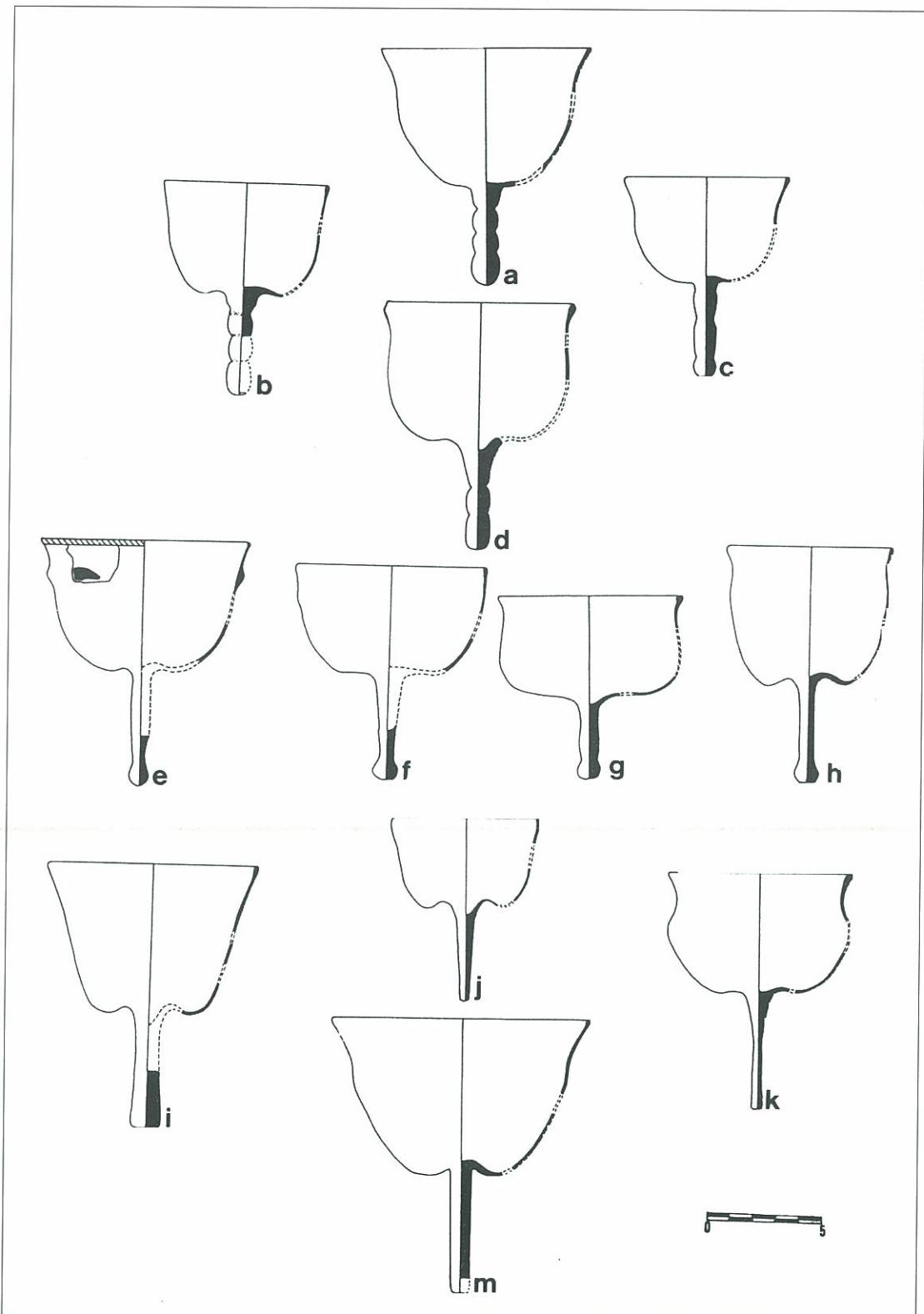
As much as being functional, the oil lamps used in the churches have symbolic meanings. Their employment, especially in liturgies and in funeral places, tend to emphasize this understanding. There is a difference in churches between the illumination arrangements carried out for regular days and on special occasions.

The findings of rich variety uncovered in Saint Nicholas Church excavation at Demre, one of the prominent centers of Christians pilgrimage, reveal important facts about the illumination equipment used during the Byzantine period. Alongside windowpanes that enabled the interiors to be illuminated by daylight, lamps made of glass and terracotta were found there for artificial lighting.

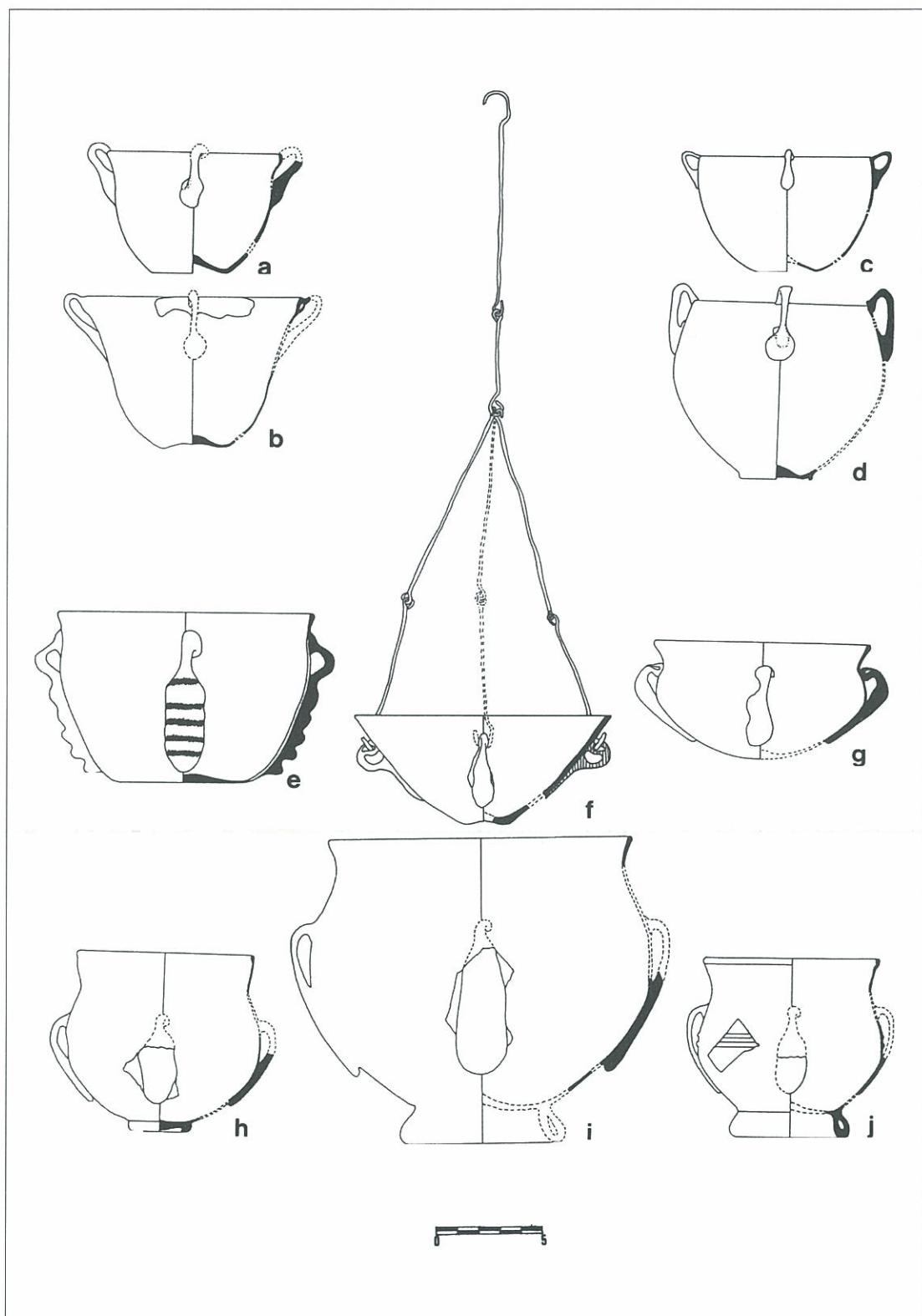
When the findings of glass are considered quantitatively, the majority of them are found to be articles with functional purposes of illumination. Amongst these, windowpanes of different types are found in addition to lamps of various kinds.

Among the equipment for illumination, terracotta lamps constitute a profuse group in regard to their form, motif and style. Findings show a similarity in general to the "lamps of the Anatolian type".

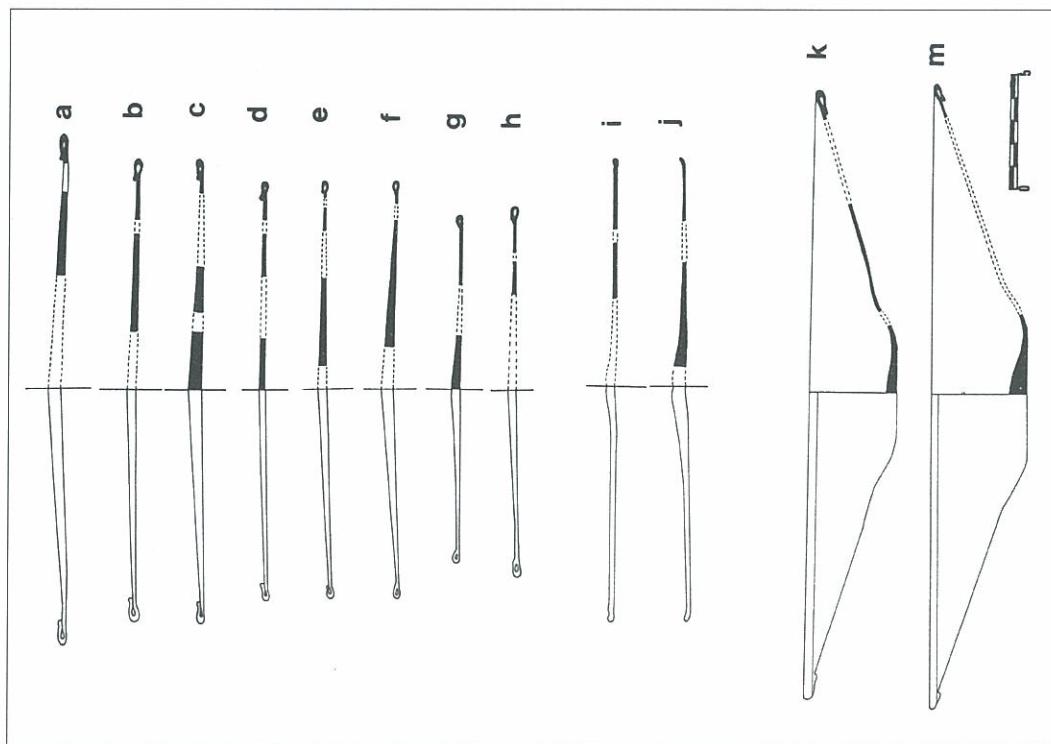
Dating of the works under discussion appears to parallel the dates of the construction periods of the church and its northern extention. Moreover, the similarities of the articles with samples found both in Anatolia and the settlements located in the Mediterranean basin are remarkable. This parellelism may be considered as proof of connections with these regions for Demre used to have a prominent place as a port city and pilgrimage center.

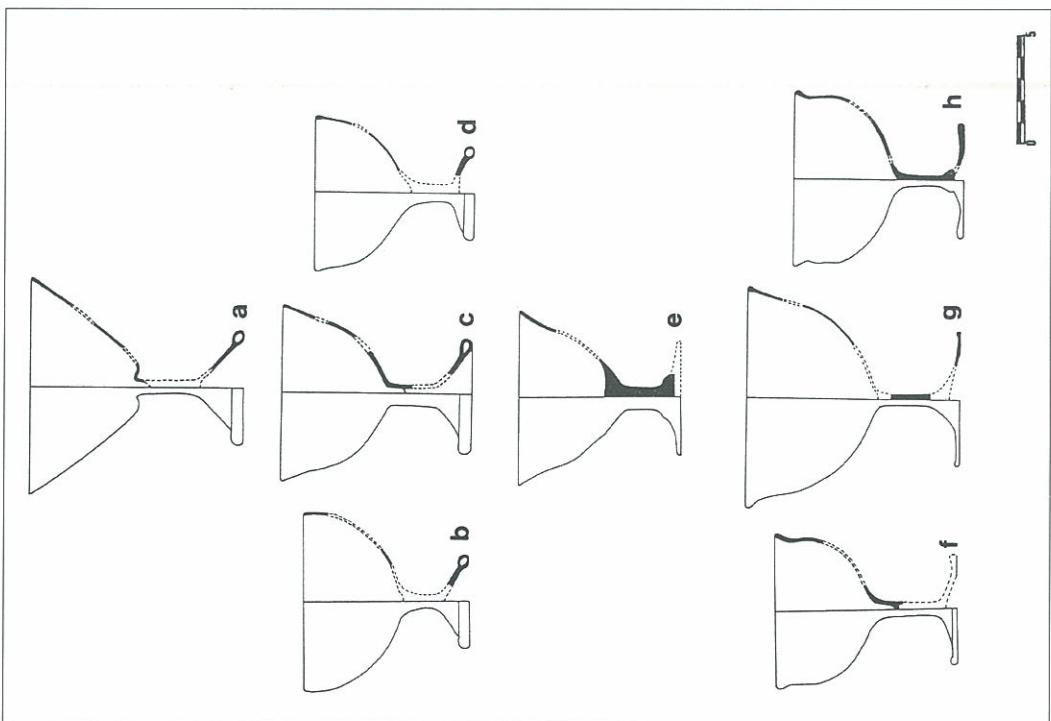
Resim 1 Çubuklu Kandiller restitüsyon çizimleri (Y. Olcay)

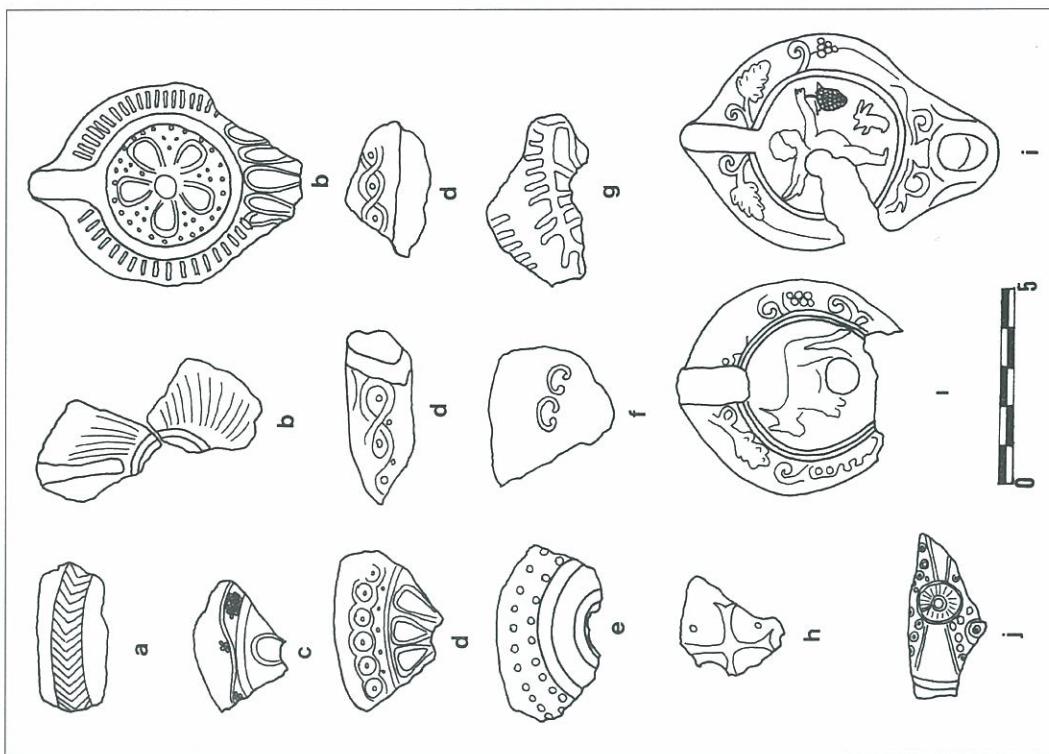
Resim 2 Kulplu Kandiller restitüsyon çizimleri (Y. Olcay)

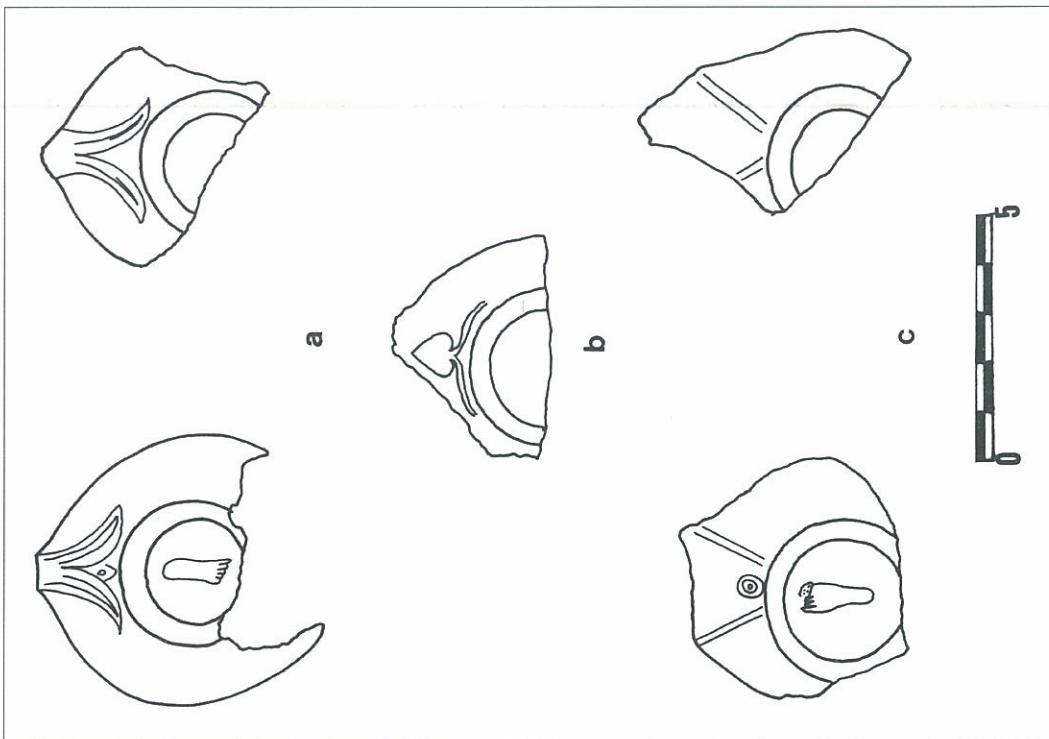
Resim 4 Pencere camları restitasyon çizimleri (Y. Olcay)

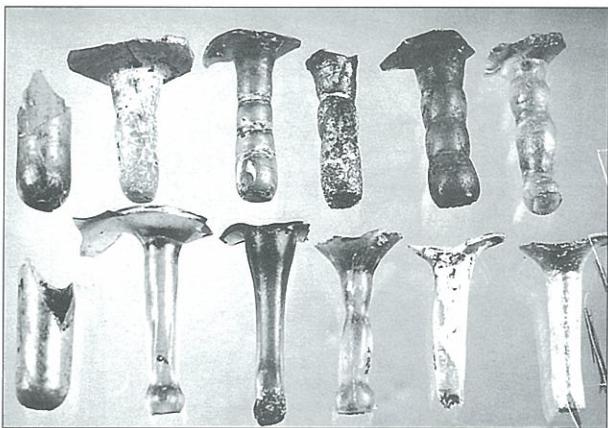
Resim 3 Kadeh restitasyon çizimleri (Y. Olcay)

Resim 6 Pişmiş toprak kandiller gövde süslemeleri (M. Acara)

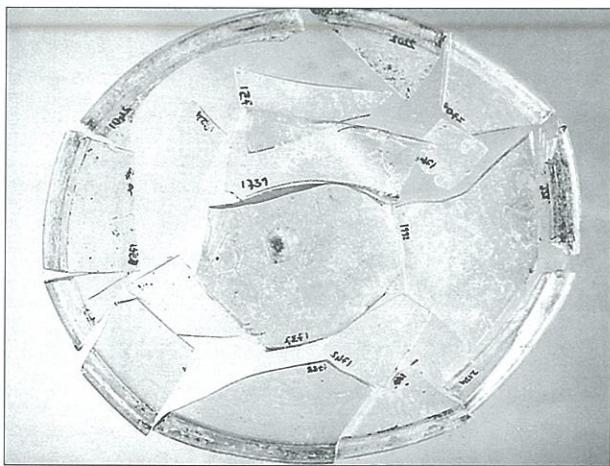
Resim 5 Pişmiş toprak kandiller kaide süslemeleri (M. Acara)

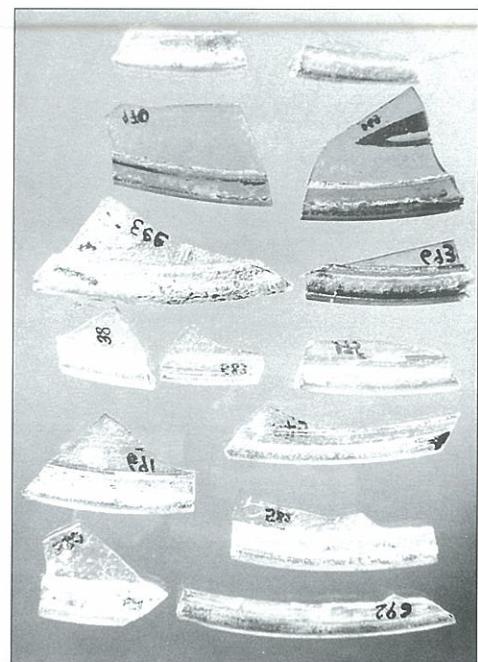
Resim 7
Kandil çubukları

Resim 8
Lif bağlama ile süslü parçalar

Resim 9
Daire biçimli kenarı katlı
pencere camı parçaları

Resim 10
Daire biçimli
kenarı katlı pencere
camı parçaları